

Współczesna rola religii w życiu japońskiego społeczeństwa

Rozważania na temat roli religii we współczesnym społeczeństwie japońskim należy rozpocząć od ustalenia, które z systemów myślenia obecnych w tym kraju mogą być określone mianem religii. Poza wszelką wątpliwością religią nazwać można chrześcijaństwo, przybyłe do Japonii w 1549 roku za pośrednictwem misjonarzy jezuickich — posiada ono bowiem jasno zdefiniowaną doktrynę, element soteryczny i postać boga. O wiele trudniejsze do zdefiniowania są to dwa główne systemy wierzeń Japonii, shinto i buddyzm.

Termin „*shinto*” nie funkcjonował jako określenie zbioru tradycyjnych wierzeń mieszkańców Archipelagu Japońskiego od zawsze — przyjmuje się, że został zapożyczony ze starożytnych tekstów chińskich w VI wieku n.e. jako reakcja na pojawienie się buddyzmu¹, w celu unifikacji rozproszonych wierzeń. Istniały one na Wyspach praktycznie od początku tamtejszej cywilizacji w formie religii naturalnej² i koncentrowały się na kulcie życia, antropomorfizacji zjawisk przyrodniczych czy nadawaniu transcendentnego znaczenia przedmiotom nieożywio-

¹ W. Kotański, *W kręgu shintoizmu*, Warszawa 1995, s. 50.

² Religia naturalna — religia, której wyznawcy nie wyszczególniają konkretnego założyciela, daty powstania czy wydarzenia związanego z jej powstaniem, a uznają jej istnienie „od zawsze” (w przeciwieństwie do religii założonej).

nym (manaizm). W towarzyszących im praktykach szamanistycznych ważną rolę odgrywały kobiety-medium, *miko* 巫女. Z czasem rytuały te sformalizowały się i przybrały rolę tańców *kagura* 神楽, odprawianych na dworze cesarskim. Historycznie shinto było wielce niejednorodnym systemem wierzeń – w jego obrębie wydzielić można nurty takie jak shinto świątynne, ludowe czy dworskie, a nawet dopatrywać się różnic między interpretacjami kwestii teologicznych prezentowanych przez poszczególne świątynie. Nie posiada ono również formalnego kanonu tekstów świętych i opiera się w dużej mierze na transmisji oralnej (w kronikach, między innymi *Kojiki* 古事記 czy *Nihonshoki* 日本書紀 znajdują się jedynie opisy rytuałów i mitologia). Do II wojny światowej shinto cechował silny związek z państwem i dworem cesarskim, którego kulminacją było tzw. shinto państwowe (*kokka shintō* 国家神道) powstałe w okresie po restauracji władzy cesarskiej w 1868 roku, a którego kres przypada na rok 1946 i zrzeczenie się przez cesarza Hirohito boskości (*ningen sengen* 人間宣言). Dziś większość świątyń w kraju jest zrzeszonych pod przewodnictwem chramu Ise w Związku Chramów Shintoistycznych *Jinja Honchō* 神社本庁, przyjmując jednolitą doktrynę i formę rytuałów.

Buddyzm przybył do Japonii w VI wieku n.e. w postaci już znacznie odbiegającej od swojej pierwotnej formy, którą przybrał w V wieku p.n.e. w Indiach. Stulecia debat filozoficznych między *bhiksu*³ w połączeniu z charakterystyczną dla buddyzmu tolerancją dla odmiennych wyznań i poglądów oraz niechęć do sztywno sformułowanych dogmatów sprawiły, że na przestrzeni wieków rozgałęził się on na wiele różnych sekt (szkół), niekiedy pozostających w otwartym spo-

³ Sanskrycki termin oznaczający mnicha buddyjskiego.

rze o kwestie teologiczne (np. kwestia *icchantika*⁴). Pojęcie herezji nie występuje w buddyzmie prawie w ogóle, z wyjątkiem poglądów, które zostają uznane za niezgodne z tzw. czterema szlachetnymi prawdami⁵. Buddyzm z reguły nie wchodził w konflikt z rodzimymi religiami innych krajów. W Indiach przejął elementy hinduistycznej mitologii i kosmogonii, zaś w Tybecie współistniał pokojowo z tradycją duchową *Bön*, z czasem przejmując od niej elementy szamanistyczne. Podobny scenariusz rozegrał się w Japonii, gdzie buddyzm dotarł z pozostającą w owym czasie pod silnym wpływem chińskim Korei. Prawdopodobnie pierwszym mnichom, którzy dotarli na wyspy archipelagu, najbliższą było do chińskiej szkoły Trzech Traktatów *sanlun* (jap. *sanron* 三論). Choć kwestia oficjalnego poparcia nowej religii przez dwór cesarski stała się na początku elementem zacieklej gry politycznej między rodami arystokracji, już za panowania księcia Shōtoku⁶ buddyzm stał się ideologią wspieraną na równi z shinto (oraz konfucjanizmem). Jak i w przypadku Indii i Tybetu, po przeszczepieniu na grunt japoński buddyzm zaczął zarówno absorbować elementy tamtejszych rodzimych wierzeń, jak i na nie oddziaływać. Badacze zwracają uwagę na między innymi pojawienie się w Japonii święta *obon* 盂盆 (które przejęło od rdzennych obrzędów ludowych rolę głównego przejawu kultu przodków), kompleksów świątynnych *jingū-ji* 神宮寺 (w ramach których współpracowały chram shintoistyczny i świątynia buddyjska poświęcone jednemu *kami*) oraz prawa nakazującego posiadanie

⁴ Sanskrycki termin oznaczający istotę, która w wyniku nagromadzenia dużej ilości negatywnej karmy definitywnie przekreśliła swoje szanse na osiągnięcie oświecenia. Istnienie takich istot było przedmiotem dyskusji wśród szkół buddyzmu.

⁵ Istnieje cierpienie; źródłem cierpienia jest pożądanie; wygaśnięcie pożądania prowadzi do końca cierpienia; można do tego doprowadzić podążając za naukami Buddy.

⁶ Około 572–621 r. n.e.

w domach ołtarza shintoistycznego (*kamidana* 神棚) i buddyjskiego (*butsudan* 仏壇). Jest znamienny również wysoki odsetek kobiet praktykujących buddyzm w jego wczesnym okresie rozwoju, szczególnie w porównaniu z innymi krajami. Hajime Nakamura dopatruje się korzeni tego zjawiska w istotnej roli kobiety jako szamanki i medium w pierwotnych wierzeniach ludowych⁷. Ten naturalny synkretyzm, w ramach którego *kami* były uznawane najpierw za istoty uczestniczące w cyklu reinkarnacji *samsara* (podobnie jak bóstwa hinduistyczne), a potem za fizyczne manifestacje buddów⁸, był określany mianem *shinbutsu-shūgō* 神仏習合 i został oficjalnie zniesiony dopiero przez reformy okresu restauracji Meiji.

Choć na przestrzeni wieków na terytorium Japonii pojawiło się wiele sekt buddyjskich, dwa odłamy wywarły największy wpływ na jej kulturę i mentalność — zen (*zenshū* 禅宗) i dwie sekty amidystyczne, Sekta Czystej Ziemi (*jōdo-shū* 浄土宗) oraz jej kontynuacja, Prawdziwa Sekta Czystej Ziemi (*jōdo-shinshū* 浄土真宗). Różnice między sektami zen oraz sektami amidystycznymi najlepiej obrazują to, że buddyzmu nie można traktować jako jednej spójnej religii. Mówiąc w wielkim uproszczeniu, w przypadku zen drogą osiągnięcia oświecenia jest własny wysiłek, *jiriki* 自力, polegający głównie na medytacji *zazen* 座禅 i próbowaniu osiągnięcia pełnej naturalności we wszystkich dziedzinach życia (co przywołuje słuszne skojarzenia z taoizmem). Rozważania teologiczne, czytanie sutr, nabożeństwa i modlitwy tak istotne dla innych sekt schodzą na drugi plan. Zupełnie inaczej wygląda to w przypadku sekt Czystej Ziemi, w których najważniejszym elementem jest wiara w zbawczą moc buddy Amidy, *tariki* 他力. Wypowiadając imię

⁷ H. Nakamura, *Systemy myślenia ludów wschodu*, Kraków 2005, s. 536.

⁸ Termin „budda” pisany małą literą oznacza każdą istotę w pełni oświeconą, podczas gdy „Budda” odnosi się do buddy historycznego, Siddharthy Gautamy.

tego buddy, wierzący zapewnia sobie zbawienie poprzez odrodzenie w Czystej Ziemi, w której może z łatwością osiągnąć oświecenie z dala od ziemskich cierpień i pożądań. Jest negowana wartość własnego wysiłku w osiągnięciu oświecenia za życia. Amidyzm posiada zdefiniowaną doktrynę, element wiary prowadzącej do zbawienia i postać samego zbawiciela (kwestia tego, czy wierzący zbawia się sam wypowiadając *nembutsu*, czy jest zbawiany przez Amidę, wymaga daleko idących rozważań) i najbliższą mu do religii w najbardziej podstawowym rozumieniu tego słowa. Zen natomiast przypomina bardziej oparty na idei samodoskonalenia system filozoficzny, choć niewątpliwie ideały stojące u podstaw obu sekt pozostają tożsame.

Przeprowadzane w ostatnich latach badania opinii publicznej wskazują na postępującą sekularyzację społeczeństwa japońskiego. Badanie Japanese National Character Survey (日本人の国民性調査) z 2013 roku pokazuje, że 72% ankietowanych nie wyznaje żadnej wiary⁹. Podobnie wyglądają wyniki Japanese General Social Survey z 2015 roku, w którym przecząco odpowiedziało 68,8% badanych¹⁰. Co istotne, około 20% ankietowanych przez JGSS odpowiedziało, że nie wyznaje żadnej religii osobiście, ale posiada religię rodową. Od 1999 roku maleje również liczba zarejestrowanych organizacji o charakterze religijnym¹¹. Jednak w przekonaniu badaczy odpowiedzi te mają mało wspólnego ze stanem faktycznym – dla Japończyka bycie ateistą, *mushūkyō* 無宗教, oznacza po prostu nieprzynależenie do oficjalnej organizacji religijnej, co nie przeszkadza zarówno w uczestniczeniu w ceremoniach o naturze religijnej, jak i praktykowaniu religijnych

⁹ N. Iwai, *Measuring religion in Japan: ISM, NHK and JGSS*, <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2017/11/Religion20171117.pdf> (dostęp: 28.03.2021).

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

zwyczajów. Wielu Japończyków identyfikujących się jako *mushūkyō* przyznaje się jednocześnie do udziału w święcie *obon*, noworocznych odwiedzinach świątyni *hatsumode* 初詣 czy posiadania amuletów *omamori* お守り. W przypadku ceremonii ślubnych Jesse LeFebvre zwraca uwagę, że ceremonie świeckie są uważane przez wielu za po prostu „nieautentyczne”¹² i dlatego większość ślubów (80–90%) odbywa się w obrządku shinto lub chrześcijańskim (śluby w obrządku buddyjskim stanowią wyraźną mniejszość – według danych biur matrymonialnych jest to 1 na 200 ceremonii rocznie). Warto zaznaczyć, że według badań NHK odsetek Japończyków deklarujących wiarę chrześcijańską wynosi jedynie około 2%¹³ (bastionem chrześcijaństwa tradycyjnie pozostaje prefektura Nagasaki, gdzie odsetek ten sięga 5%). Podobny trend można zaobserwować w przypadku ceremonii pogrzebowych, lecz w takich sytuacjach przytłaczająca większość obywateli Japonii wybiera dla swoich bliskich pogrzeb w obrządku buddyjskim, nawet jeśli sami nie są wyznawcami tej religii (dotyczy to nawet do 50% osób niezwiązanych z żadną świątynią buddyjską)¹⁴. Za znak czasów można uznać maksymalne uproszczenie rytuałów pogrzebowych, których niegdyś skomplikowana forma dziś przybiera kształt krótkiego nabożeństwa, rzadko trwającego dłużej niż godzinę. W obrębie buddyzmu japońskiego można zaobserwować wiele podobnych tendencji ku „unowocześnianiu” wiary. Założone w 1930 roku stowarzyszenie *Sōka Gakkai* 創価学会, wywodzące się z sekty Nichirena 日蓮宗 łączy sacrum i profanum, prowadząc działalność religijną, edukacyjną oraz

¹² J. R. Lefebvre, *Christian Wedding Ceremonies. “Nonreligiousness” in Contemporary Japan*, <http://nirc.nanzan-u.ac.jp/nfile/4454> (dostęp: 28.03.2021).

¹³ *Wiara obywateli prefektury (mapa religii prefektury)*, Honkawa Data Tribune, <https://honkawa2.sakura.ne.jp/7770.html> (dostęp: 28.03.2021).

¹⁴ N. Efanova, *Funeral Buddhism: A Religion in Crisis*, s. 18, <https://skemman.is/bitstream/1946/14904/1/BA%20Thesis%20Nika%20Efanova.pdf> (dostęp: 28.03.2021).

polityczną. Mnich sekty *jōdo shinshū*, Gyosen Asakura, prowadzący świątynię Shōonji w prefekturze Fukui łączy nabożeństwa z muzyką elektroniczną i wizualizacjami komputerowymi, pragnąc uczynić je bardziej atrakcyjnymi dla współczesnej młodzieży¹⁵. Być może jest to przejaw buddyjskiej doktryny „zręcznych środków” (*upaya*) głoszącej, że każda droga prowadząca do oświecenia jest dobra.

Wydaje się zasadnym stwierdzenie, że religie w Japonii, od początku pozbawione sztywnej, dogmatycznej formy i naznaczone tendencją do synkretyzmu, nie przyjęły formy osobnych, sformalizowanych instytucji, a stały się bardzo istotnym, ale nieodstającym elementem kulturowej tkanki społeczeństwa. Shinto dało początek poczuciu wspólnoty z cesarzem — najwyższym kapłanem — jako elementem spajającym naród oraz było źródłem folkloru i pochodzących z niego rytuałów, które zachowały się po dziś dzień w codziennym życiu i kulturze Japończyków. Podobnie stało się z buddyzmem ezoterycznym, którego tajemnicze, graniczące z magią praktyki czasami zlewały się ze swoimi shintoistycznymi odpowiednikami. Zen dał kulturze japońskiej poczucie estetyki, co zauważa między innymi Kawabata Yasunari w swoim przemówieniu noblowskim¹⁶, i w znaczący sposób kształtował japońską mentalność. Sekty Czystej Ziemi dostarczyły rozważań soteriologicznych, dając prostą odpowiedź na dręczące każdego człowieka pytanie o życie pozagrobowe, i stały się „religią ludu”, oferując prostą praktykę dostępną dla każdego, bez względu na stopień wykształcenia

¹⁵ Por. nagranie nabożeństwa, 照恩寺 テクノ法要 25.10.2016: <https://www.youtube.com/watch?v=8dmPCC5EYTQ> (dostęp: 28.03.2021) czy *niconico* × 照恩寺 03.05.2017 テクノ法要 (照恩寺 Official Movie), <https://www.youtube.com/watch?v=VdG38f-mEDYM> (dostęp: 28.03.2021) oraz oficjalna strona świątyni <https://www.show-on-g.com/> (dostęp: 28.03.2021).

¹⁶ Y. Kawabata, *Nobel Lecture*, <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1968/kawabata/lecture/> (dostęp: 28.03.2021).

czy zapracowania. Wreszcie chrześcijaństwo, choć nie spotkało się na wyspach Archipelagu Japońskiego z wielką popularnością (po części przez wrogie nastawienie warstw rządzących skutkujące represjami, ale prawdopodobnie również dlatego, że wszystko, co oferowało, było już zapewnione przez buddyzm amidystyczny), bez wątpienia przyczyniło się do pogłębienia komunikacji międzykulturowej z szeroko pojętym Zachodem. Obraz Japończyka, który deklaruje się jako niewierzący, ale żeni się w kościele katolickim, na Nowy Rok odwiedza chram shinto, a po śmierci jest chowany zgodnie z tradycją buddyjską może dziwić Europejczyka, ale jest czymś zupełnie oczywistym, wynikającym z naturalnego i głębokiego synkretyzmu różnych form duchowości i kultury japońskiej oraz wciąż żywego przywiązania do tradycji.

Bibliografia

- Efanova N., *Funeral Buddhism: A Religion in Crisis*, <https://skemman.is/bitstream/1946/14904/1/BA%20Thesis%20Nika%20Efanova.pdf> (dostęp: 28.03.2021).
- Iwai N., *Measuring religion in Japan: ISM, NHK and JGSS*, <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2017/11/Religion20171117.pdf> (dostęp: 28.03.2021).
- Kawabata Y., *Nobel Lecture*, <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1968/kawabata/lecture/> (dostęp: 28.03.2021).
- Kotański W., *W kręgu shintoizmu*, Warszawa 1995.
- Lefebvre J., *Christian Wedding Ceremonies. "Nonreligiousness" in Contemporary Japan*, <http://nirc.nanzan-u.ac.jp/nfile/4454> (dostęp: 28.03.2021).
- Nakamura H., *Systemy myślenia ludów wschodu*, Kraków 2005.
- Zotz V., *Historia filozofii buddyjskiej*, Kraków 2007.